

بوستانها به عنوان نهاد اجتماعی

این نوشتار قصد انجام یک بررسی عمیق یا پژوهش میدانی با روشهای معمول عمدتاً کمی رایج در علوم اجتماعی را ندارد، بلکه منظور تبیین صرف (بیان منطقی ساده) کارکرد پدیده ای به نام بوستانهاست که چه بسا تا کنون از نظر کارکردهای اجتماعی جمع بندی نشده باشد و درگامی فراتر، چنانچه با شناخت بیشتر، کارکردهای آن با ویژگیهای نهادهای اجتماعی منطبق باشد، از جایگاه والاتر و با اهمیت بیشتری مورد توجه قرار گیرد.

با این امید که نگرش جدید زمینه ساز مطالعه و اهمیت بیشتر بوستانها باشد، با مروری به مقوله نظری بحث نهاد به معرفی کارکردهای اجتماعی بوستانها می پردازیم.

تعریف نهاد

(نهاد) در برابر واژه (نهاد)، امری بیرونی و دارای دو بعد ساختی و کارکردی است. بدین استناد، نهاد از بعد از کارکردی، شامل آیینها، مراسم، شیوه ها و قواعد است و از بعد ساختاری در برگیرنده ساختها، بنیادها و موسسات است.

دکتر (روح الامینی) در تعریفی جامع، رابطه نهادهای اجتماعی و فرهنگ را این گونه تعریف می کند که، مجموعه نهادهای اجتماعی یک جامعه است که فرهنگ آن جامعه را می سازد. به عبارت دیگر رابطه فرهنگ و نهاد اجتماعی رابطه عموم و خصوص مطلق است، بدین معنی که ترکیب و هماهنگی نهادهای اجتماعی است که فرهنگ یک جامعه را شکل می بخشد و هیچ نهاد اجتماعی را نمی توان یافت که خارج از فرهنگ جامعه باشد.

نهادهای یا جنبه ای از حیات اجتماعی هستند که برپایه ارزشهای استقرار یافته پدید می آیند یا تشکیلات و سازمانهای با اهمیت در معنای ساختی هستند.

ویژگیهای نهاد

ویژگیهای نهادهای اجتماعی نیز از دو جنبه کارکردی و ساختاری قابل تفکیک است. از نظر کارکردی، عمده ترین ویژگی مورد توافق نظریه پردازان در حوزه های مختلف علمی، ویژگی یا کارکرد ارضاء نیازهای اجتماعی توسط نهاد است که باعث پیدایش، شکل گیری و پایداری نهادهای اجتماعی می شود.

دومین ویژگی عمده مورد پذیرش درباره نهادهای اجتماعی، ماهیت عرفی آن است. به تعبیر وبلن یک نهاد ماهیتی عرفی دارد که خوگرفتن و پذیرش عمومی، آن را بدیهی و گریزناپذیر ساخته است. قواعد و ضوابط در نهادهای اجتماعی توسط اجتماع به تصویب می رسد و لذا مورد پذیرش

جامعه بوده و اطاعت از آن توسط احاد جامعه گریزناپذیر است . به همین دلیل وظیفه صیانت از نهادهای اجتماعی نیز به عهده جامعه است و خود به خود کنترل اجتماعی را باعث می شود. در واقع اجباری بودن ضوابط و وظایف در نهادهای اجتماعی همراه با مقبولیت عامه است. به طور کلی اگر به تعبیر مردم شناسانه از نهاد بپذیریم که نهادها جزئی از فرهنگ بوده و در نتیجه از همان ویژگیها برخوردار است ، می توان گفت ؛

الف) نهادهای تحمیلی، ولی تبعیت از آنها آزاد است.

ب) نهادهای ثابت، اما تغییر پذیرند. زیرا بتدریج کارکردهای آنها تغییر می کند.

۱- کارکرد تفریحی

بوستانها امروزه از عمده ترین مراکز گذران اوقات فراغت برای اقشار مختلف اجتماعی هستند . با گسترش شهرنشینی و توجه بیشتر به پدیده ای به نام اوقات فراغت، هر روزه شاهد ابداعات، اختراعات ، برنامه ها ، وسایل متعددی و ... برای پرکردن اوقات فراغت هستیم. در ایران بوستانها، یکی از قدیمی ترین مراکزی هستند که به سرعت جایگزین اماکن تفریحی نوعاً اختصاصی اطراف شهرها شدند. با کوچک شدن نسبی مساحت یا عرصه منازل نیز بر ضرورت ایجاد اماکن عمومی برای تفریح افزوده شد. از طرف دیگر جماعت شهرنشین برای فرار از آلودگیهای صوتی ناشی از زندگی و کار در شهر ، بوستانها را بهترین محل برای آرامش و رفع خستگی خود یافت. این ضرورت با توجه به وجود وسایل بازی و سرگرمی در بوستانها برای کودکان و نوجوانان تنها و محدود در محیط خانه نیز محسوس شد تا حدی که بعضی از اقشار و افراد هر روزه ساعتی از عمر خود را در بوستان صرف می کنند و در مقاطعی همانند روزهای پایان هفته ، بخصوص در فصول بهار و تابستان یا ایامی همچون سیزده بدر، کمتر کسی است که در شهر باشد و به یکی از بوستانهای اطراف خود پناه نبرد.

نحوه و میزان گذران اوقات فراغت فردی، گروهی و خانوادگی بستگی مستقیمی به فرهنگ مردم یک کشور دارد و در ایران نیز بشدت تحت تاثیر فرهنگ شهر نشینی است . کودکان و نوجوانان معمولاً به صورت خانوادگی و به طور خاص دانش آموزان به صورت گروهی ، جوانان و سالمندان به صورت فردی و گروهی به منظور تفریح در بوستانها حضور پیدا کنند. کارکرد تفریحی بوستانها، به طور مشخص جایگزین قسمتی از کارکردهای تفریحی خانواده، روابط همسایگی و محلی ، بازار و ... شده است .

۲ - کارکرد بهداشتی

با تاکید بر بهداشت روانی، بوستانها را می توان در زمره مراکز تامین کننده بهداشت جان و روان افراد دانست. نقش گسترده فضای سبز در تمدد اعصاب بر کسی پوشیده نیست. تا حدی که مبحث پارک درمانی به عنوان یکی از سنجه های سلامت بخش شناخته می شود. علاوه بر تاثیر مستقیم حضور در بوستانها و فضای سبز بر روان انسانی، وجود و بهره گیری از فضاهای مختلف فرهنگی، هنری، ورزشی و ... نیز تاثیر مستقیمی بر بهداشت جسمی و روانی افراد دارد. از جمله اقدامات مشهود و موثر که در سالهای گذشته از رونق بیشتری برخوردار شده است، اختصاص فضاهای خاص ورزشی در بوستانها و یا راه اندازی نرمشهای صبحگاهی گروهی بخصوص برای میانسالان است.

بوستانها به عنوان تامین کننده بخشی از نیازهای روانی معلولین، در صورتی که طراحی متناسب با نیازهای معلولین داشته باشیم نیز محسوب می شود. بسیاری از معلولین و بخصوص جانبازان جنگ تحمیلی در کشور ما که به نوعی از کار افتاده نیز میباشند، نیاز شدیدی به حضور در مراکز عمومی، رابطه با مردم و بهره گیری از هوای سالم بوستانها دارند.

۳ - کارکرد ارتباطی

اگر تا دیروز محلات، چهارسوقها، گرمابه های عمومی، مساجد و ... زمینه ساز روابط دوستی و همسایگی بین افراد و خانواده ها بودند، امروز در کنار آنها یا با کاهش و از بین رفتن نقش اجتماعی آنها، بوستانها و بخصوص بوستانهای محلی - زمینه ساز آغاز، تحکیم و استمرار روابط دوستی بین افراد و روابط همسایگی بین افراد یک محل، یک شهر یا یک منطقه هستند. چه بسا خانواده ها که به بهانه بازی کودکان در بوستانها، روابط صمیمی و دائمی خود را پایه ریزی می کنند، یا خانواده هایی که به بهانه تفریح و گذران روز تعطیل، ساعات مدیدی را در بوستانها اقامت کرده و با اطرافیان خود رابطه برقرار می نمایند تا حدی که بسیاری از ازدواجها به بهانه همین حضور شکل می گیرد. باتوجه به اوقات فراغت زیاد افراد میانسال و سالخورده بیشترین گسترده ترین و مستمر ترین روابط بین افراد این قشر برقرار می شود. این افراد با انجام ساعتی طولانی گفتگو به انتقال تجارب به یکدیگر پرداخته و چه بسا از طریق آشنایی با یکدیگر بسیاری از مشکلات خود را از طریق هم سن و سالهای خود برطرف کنند. به عنوان نمونه، ایجاد بوستانهای محلی بیشترین تاثیر را در گسترش ارتباطات افراد یک محل داشته است. زیرا نوعاً افراد محل بیشترین و مستمرترین بهره داری را از آن می نمایند و در نتیجه محل آشناییها، دوستی ها، همکاریها و ... آنان می شود.

بوستان محل آشنایی و تعامل گروهها و اقشار مختلف اجتماعی با یکدیگر است. گروههای سنی جوانتر با نیازها و اقتضائات مستترها آشنا شده و گروههایی باسنین بالاتر، نیازها و شرایط جوانترها را مشاهده و لمس می کنند.

گروههای ورزشی، دانش آموزی، فرهنگی و هنری بوستانها را محل ملاقات مناسبی برای آشنایی با سایر گروههای اجتماعی دانسته و در پی گسترش زمینه های حضور بیشتر در بوستانها هستند. این تعاملها گاه به صورت مقطعی مثل مسابقات، مستمر مانند ارتباطات خانوادگی و همسالی است. هدف از تعامل گروهها با یکدیگر نیز متفاوت است و انگیزه هایی همچون مشارکت، تفریح، آموزش، بازی و سرگرمی، ورزش و... را شامل می شود.

به طور کلی، بوستانها زمینه ساز و روابط نانوشته سازمان یافته ای است که با توجه به نیازهای اقشار مختلف اجتماعی شکل گرفته و دوام می یابد. برداشت و نتیجه گیری این چینی از بوستانها با تعبیر (دورکیم) که محیط اجتماعی را علت نهادهای گوناگون می داند، کاملاً مطابقت دارد و لذا با قاطعیت می توان گفت که بوستانها به عنوان یک نهاد براساس یک نیاز اجتماعی به وجود آمده، شکل گرفته، پویا شده و به حضور و حرکت خود ادامه خواهد داد.

۴- کارکرد آموزشی

آموزش و پرورش به عنوان یک نهاد وظیفه آموزش و تربیت دانش آموزان را به عهده دارد. با افزایش تعداد دانش آموزان (پیشرفت دانش) و احساس ضرورت به کارگیری آموزش عملی در کنار آموزش نظری بتدریج بر امکانات کمک آموزشی و شیوه های آموزش نیز افزوده شده است. یکی از این شیوه ها، بازدیدهای علمی است که پارکهای حیات وحش طبیعی و مصنوعی با پارکهای گیاه شناسی چنین وظیفه ای را عهده دار شده اند.

وجود گونه های مختلف گیاهی در بوستانها، نظر علاقه مندان آشنایی با طبیعت را به خود جلب کرده است. بوستانها با برخورداری از این گونه ها، محل مناسب و قابل دسترس برای دانش آموزان است تا به مشابه کارگاه یا آزمایشگاهی از آن بهره برداری علمی و آموزشی بنمایند.

در این زمینه، بوستانهای تخصصی گیاهشناسی بیشترین و مهمترین کارکرد را دارند و علاوه بر سهم موثری که در گسترش اطلاعات افراد مختلف دارند، زمینه ساز پژوهشهای مختلف نیز می شوند. بوستانهای جنگلی و حیات وحش طبیعی و مصنوعی نیز از دیگر اقسامی هستند که کارکرد مشابهی دارند. در سالهای اخیر با افزودن فضاهای متنوع فرهنگی و آموزشی مانند فرهنگسراها، کتابخانه ها، سالنهای مطالعه و خانه های تخصصی مربوط به رشته های مختلف علمی، نقش آموزشی بوستانها افزایش یافته است.

همانطور که میدانیم، بازی و سرگرمی در آموزش و پرورش جسم و ذهن کودکان سهم موثری دارد. بوستانها نوعاً از حداقل وسایل بازی برخوردار بوده و زمینه کسب مهارت و خلاقیت را برای کودکان فراهم می سازند. کودک در کنار بازی، نوعی همزیستی در کنار همسالان خود را نیز تجربه می کند که منجر به دریافت اولین تجارب جامعه پذیری او می شود و لذا بعد از خانواده و قبل از آمادگی، بوستانها نقش مهمی در آموزش و جامعه پذیری کودکان دارند.

۵ - کارکرد خرید و فروش

علیرغم اینکه بوستانها محل تفریح و آرامش هستند، اما به دلیل حضور گسترده مردم، محل مناسب و پرورنقی برای عرضه کالاهای مختلف مورد نیاز گردشگران هستند.

علاوه بر وجود مراکز و اماکن رسمی برای فروش نیازهای غذایی، فروشندگان دوره گرد در داخل و اطراف بوستانها کالاهای مختلف فرهنگی، آموزشی، غذایی، سرگرم کننده و ... مانند ذرات اسباب بازی، فال حافظ، بادکنک، شکلات و آدامس و ... عرضه می کنند. متأسفانه در کنار فروشندگان مختلف، عده ای از ازدحام مردم در بوستانها سوء استفاده کرده و به عرضه مواد مخدر مبادرت می کنند. به واسطه وسعت فضای بوستانها و نیز حضور گسترده مردم در مقاطعی از سال، شاهد برپایی نمایشگاههای عرضه کالاهای مختلف مانند صنایع دستی، کتاب، خوار و بار و ... در بوستانهای مختلف هستیم.

کارکرد خرید و فروش به صور فوق، تداعی کننده نقش بازار است که در واقع قسمتی از کارکرد آنها به بوستانها انتقال یافته است که گرچه معمولاً مردم برای رفع نیازهای اقتصادی خود بدانجا مراجعه نمی کنند، اما نیازهای خود را در همان محل برآورده می سازند.

در پایان با مروری به ویژگیهای نهاد و کارکردهایی که برای بوستانها بر شمردیم، جمع بندی زیر قابل ارائه است:

الف) ایفای نقشها و کارکردهای تفریحی، آموزشی، ارتباطی، بهداشتی و اقتصادی باعث تثبیت و به تعبیری نهادینه شدن آنها در بوستانهاست. به طوری که حذف یا عدم کارکردهای فوق، بدون اینکه نهادی دیگر پذیرای کارکرد آن باشد، باعث خلل در بخشی از وظایف نهادهای اجتماعی خواهد شد و جامعه بدون آن قادر به ادامه حیات خود نخواهد بود.

بوستانها نقشهای فوق را در تعامل با محیط و در انطباق با ارزشهای محیطی پذیرفته و شکل داده اند و لذا کارکرد آنها به راحتی از سوی مردم پذیرفته و بتدریج گسترده شده است .

ب) بوستانها به شدت خود را با نیازهای جدید تطبیق داده و با پویایی لازم، زمینه های استمرار حیات خود را فراهم نموده اند. تعداد کارکردهای بوستانها، ایجاد و گسترش بوستانهای تخصصی و

یا فضاهای جدید در بوستانها، نمایانگر حرکت غیرایستا در نهاد مذکور است که همواره زمینه های جذب بیشتری را در خود دارد.

ج) فعالیتهای بوستانها با رویکرد مردم گرایانه است. رفع نیازهای مردم و جلب رضایت آنان توسط بوستانها باعث اقبال دائمی و رو به گسترش مردم از بوستانها شده است و در مقابل مردم نیز با حضور و مشارکت خود زمینه های استمرار و گسترش حرکت بوستانها را باعث شده اند.

د) انعطاف پذیری: تنوع کارکردهای تخصصی، تاسیس بوستانها در مقیاسهای محلی، شهری، منطقه ای یا از نوع جنگلی و ... از یک طرف و افزودن فضاهایی با کارکردهای فرهنگی، هنری علمی، پژوهشی، آموزشی و ... همگی حکایت از انعطاف پذیری بوستانها و تطبیق با نیازها در هر زمان و مکانی دارد. انعطاف سازمان بوستانها در مقابل نیازها و ضرورتها و خواسته های محیطی به خوبی نشان از ویژگی نهادی بودن بوستانها را دارد.

بی مورد نیست که با ذکر نمونه ای از این انعطاف که برگزاری تجمعهای سیاسی در سالهای اخیر در بعضی از بوستانها بوده است، حد فراگیری این انعطاف را نشان دهیم. در این مختصر، صرفاً قصد آن را داشتیم که از نگاهی نو به بوستانها بنگریم و توجه همگانی را به جایگاه و پایگاه با اهمیت آن در زندگی جامعه شهری کنونی جلب کنیم. امیدواریم که توانسته باشیم نقش غیر قابل انکار بوستانها را در این مختصر بیان کرده و زمینه انجام تحقیقات جامع و موردی گسترده ای را در این باب فراهم کرده باشیم. با پذیرش ویژگی و کارکرد نهادی برای بوستانها می توانیم ارزش واقعی آنها را بهتر درک نموده و ایفای نقش بیشتر و تعریف شده تری در سطح جامعه را انتظار داشته باشیم. بخصوص آنکه جامعه ما در بحران جوانی جمعیت قرار داشته و جوانان از عمده ترین اقشار بهره گیر از بوستانها هستند.

منبع:

مجموعه مقالات همایشهای آموزشی و پژوهشی فضای سبز شهر تهران (جلد دوم)